

XII Seto Kongress 9.10.2017

SETO KIIL – Piret Torm-Kriis

Hüä kullõja!

Mo kõnõh olõ-i seeh tiidüsligult tõendit andmit. Mo ettekandõ alusõst olõ-i tiidüsuuringu`. Mo ettekannõ om seto kiilest.

Päämätselt seto kõnõkiilest, mia om mo jaost suurõst murrõst olnu jo palju aastakkit. Ma taha tuvva mitmit erisagamatsit näütit elost, minkõga anda uma jutulõ mõtõh.

SETO KIIL EELÄ

Aoluulisõlt om seto kiil olnu kõnõlõmisõ kiil. Suulinõ kiil. Seto kiil nakas pääle kotost. Kõgõ lihtsõp om oppi selgest imäkiil. Tuu tulõ eishindäst. Nii kavani ku Setomaal olõ-s latsiaidu, olli latsõ` kooni kooliminekini kotoh ja kõnõli õnnõ seto kiilt.

Koolih tull naada opma ja kõnõlamma, olõnõs aast ja kotussõst, vinne vai eesti keeleh. Tähendäs hariduskiil om setokõisilõ olnu vinne vai eesti kiil, a kodonõ kiil õks seto kiil. Seto kiilsit koolõ, koh tundõ peetäs seto keeleh, olõ-i mo tiidä ilmahki olõmah olnu.

SETO KIIL TÄÄMBÄ

Parhilla tulõ Setomaal kõrralda seto kultuuri nädalit, õt inemisõ kõnõlõsi veidjokõnõgi seto kiilt.

Edimäne näüde: *olli edimäst aastakka Verska koolih huvijuhist. Oll ka` seto kultuuri nätäl. Üts vaihetunn oll muinasjutu vaihetunn, koh ma eis kõnõli algklassilatsilõ üte seto kiilsõ jutukõsõ. Latsõ kullõsi suurõ hoolõga. Oppaja` niisamatõ. Järgmätsel vaihetunnil tuli paar oppajat mu mano ja palli – olõ no hüä ja tulõ kõnõla tuu sama jutukõnõ mo klassilõ eesti keeleh ümbre, tundus olõma huvtav jutukõnõ, a nä saa-as sukungi arvu, mitä sa seto keeleh kõnõli.*

Inäbüs näist latsist omma sündünü ja kasunu Setomaal, näidõ mölõmba vanõmba omma seto`...

Tõonõ näüde: *seto leelolaulõ` siäh om pers keerolitsi sõnnoga laula.*

Oll Verska leelopäiv. Kuuli ütte säänest laulukõist, väega ilositõ sõnnoga ja lätsi peräst laulu leelotajit kitmä ilosa laulukõsõ iist. Kүүsse ka, õt ma saa-as pers täpselt arvu, minkõst tuu laul kõnõli. Sai vastusõst: „Tii-äi ma, kost ma tuud piäsi tiidmä...“.

Tuu vastus and mullõ arvusaamisõ, õt õnnõ leeloga saa-ai hoita seto kiilt eloh, ku laulja` eiski saa-ai arvu, minkõst laul kõnõlas.

Kolmas näude: *naksi sjoo sügüse Verska Gümnaasiumi 6.klassilõ õppama loovperimüst seto keeleh. Mõtli jälki sinisilmsõlt, õt nä mõistva seto kiilt. Tull vällä, õt 12 latsõst 6.klassih mõist seto kiilt õnnõ 1. Kүүsse latsõlt, õt kuimuudu timä seto kiile om är opnu. Vastusõst oll, õt vanaimä kõnõlas kotoh õnnõ seto keeleh.*

Tähendäs, keelekeskkund om tähtsä.

Viies näude om kiräligust seto kiilest: *lätsi augustih Võro maksimarketih. Löüse tast raamatidõ mant eräle kotussõ kiräkõsõga – võro- ja setokiilnõ kirändüs. Näi tah paljo võrokiilsit raamatit nii latsilõ ku suurilõ. Otsõ mia ma otsõ, a üttegi seto kiilsõt raamatit lövvä-s.*

Meel om olõmah Seto kirjavara, om Seto kiri. Andva vällä väega ilossit raamatit. Kahjust saa näid raamatit õnnõ telli vai osta laado päält. Poodist näid lövvä-i. Hallõ om ka tuust, õt aolehte Setomaa saa-ai osta Talinast õga Tartost, vaivald õt muialtki pääle Setomaa. A huviliisi kimmähe olõsi, veidjo, a siski.

Kuvvõs näude: *Mul om Talinah jo paljo aastakkit olnu õnn olla tüüh rahvusvahelisõh koolih ja rahvusvahelisõh latsiaiah. Mõlõmba kiilest om engliskiil. A latsõ`, kiä taahha tuvvas, omma väega eissagamatsist kotussist peri – Leedost, Itaaliast, Türgist, Norrast, Brasiilisast, Indiast ja viil väega paljodõst tõistõst maadõst. Näide imäkiil olõ-i sukungi engliskiil. Nä tuvvas latsiaida vai kuuli, nä mõista-i üttegi sõna engliskiilt, selle, õt kiäki olõ-i kõnõlnu näidega kotoh engliskeeleh. A nüt latsiaiah vai kuulih olõ-i tõist tiid, ku tahat süvvä saia, tahat kemmerguhe minnä, tulõ naada arvu saama ja kõnõlamma. Selle õt kiäki kõnõla-i näidega näidõ imakeeleh, õnnõ engliskeeleh. Mitmõ aasta kogõmus om näüdänü, õt mõnõ nädäliga nakasõ latsõ arvu saama, katõ kuu peräst edimesi sõnnu*

ütlemmä ja poolõ aastakka peräst loohvkalt kõnõlamma. Selle, õt näil olõ-i võimaluist kõnõlda ütehki töösõh keeleh ku engliskeeleh. Sjoo näütäs, õt keelekeskkund om väega olulinõ vai õigehe kõgõ tähtsöp kiile opmisõ man. Ja muidohki kõkk, mitä opit latsõna, jääs kavvast miilde.

Viimätsest: tulli 6 aastakka iist Verskahe tüühü. Inne tuud olli ma kuulnu ja kõnõlnu õnnõ Pööni külä seto kiilt. Mullõ tundu tuu Verska seto kiil väega handsakuna ja mõtli, õt naka-i ilmahki eis niimuudu kõnõlamma. A parhilla, 6 aastakka ildampa, tulõ mo sugulaisil minnu kõik aig praavta ja na ütlevä, õt ma olõ naanu tuud Verska seto kiilt kõnõlamma, õt töösõlpuul Petseret üldä-s ilmahki tuud muudu.

Tähendäs keelekeskkund mõotas eiski seto kiilt hinnäst seestpuult.

Seto kiil om kantu UNESCO ohustõt kiiltõ sekkä. Üteh eesti ja soomõ kiiliga. Eesti kiilt kõnõlas kohki miljoon inemist, soomõ kiilt viis miljooni. Viimätse rahvaloendusõ perrä om seto keele kõnõlõjit pääle 12000, mitä taha-i väega usku.

Om paljo om, a õga tõistõ ilma minevä seto vanainemisõga jääs seto keele kõnõlõjit veidjombast.

Seto keele kittusõst tahasi ette lukõ kirjanik Raudami Toomasõ ütlemisõ: „Mul tekkis suur huvi selle vastu, kuidas need sõnad küll tekkida võisid – nagu oleks, ja ei oleks ka! Sellist avarust eesti keeles küll pole. Nii kui rääkima hakkad, kohe on poeesia platsis.“

MITÄ TETÄ?

Olõ-i salahus, õt jo mitmit aastakümnit olõ-i seto kiil inäbusõh seto perrih kodosõst keelest. Sjoo omki tuu põhjus, mikõperäst seto keele kõnõlõjit jääs kõik aig veidjobäst. Seto kiilt saa-ai kiäki töönõ hoita. Õnnõ, mi, setokõsõ, eis.

- Keelekeskkund – tekke seto kiil seto perrih vahtsõlt kodosest keelest. Hoidkõ tuud, mia om olnu mi eelmästõ põlvõdõ imäkiil.**
- Setomaa latsiaiduh võisi üts päiv nädalih olla seto kiile päiv, kõnõldas kogo päävä õnnõ seto keeleh;**

- Kohtumisõdagu` vai hummogu` seto kiilsõ` vanaimmi`- vanaessigä;
- Koolilatsilõ õgah klassih üts kohustusligu kirändüse raamat seto keeleh – ku setokiilsõt haridust olõ-s, oll kododõh seto kiilnõ keelekeskkund; parhilla, ku seto kiilsõt keelekeskkonda kododõh olõ-i, võisi olla setokiilnõ haridus, mõnõ` tunniki seto keeleh.

**Rikas olõ, rinda lää – üts suurõbit rikkuisi om uma ja hüä seto kiil.
Hoidkõm umma ilosat seto kiilt, hüä seto` ja Setomaa rahvas!**